

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ НАГЛЯДОВОЇ ПРОБАЦІЇ

Самофалов О. Л., Железняк О. С.

У статті розкрито міжнародно-правове регулювання наглядової пробації, доцільність чого зумовлено низкою обставин. По-перше, активною інтеграцією України до міжнародного співтовариства. По-друге, положенням частини 1 статті 9 Конституції України, за яким чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Відповідне положення уточнюється у статті 2 Кримінально-виконавчого кодексу України та частині 1 статті 19 Закону України «Про міжнародні договори України». По-третє, наявністю низки актів рекомендаційного характеру, зміст яких може використовуватися як своєрідний «резерв» для проведення реформ пенітенціарної системи України, а також як орієнтир для подальшого розвитку того чи іншого інституту кримінально-виконавчого права, зокрема пробації.

Проаналізовано зміст таких міжнародних документів: Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй стосовно заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням («Токійські правила»), Правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються поводження із жінками-ув'язненими та заходів покарання для жінок-правопорушниць, не пов'язаних із позбавленням волі («Бангкокські правила»), Конвенція Організації Об'єднаних Націй про права дитини, Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»), Правила Ради Європи про пробацію, Європейські правила щодо громадських санкцій та заходів.

Зроблено висновок, що міжнародно-правове регулювання наглядової пробації передбачає як загальний, так і спеціальний рівні, які мають відповідно загальнообов'язковий і рекомендаційний характер, містять засадничі положення щодо реалізації громадських санкцій та заходів (зокрема, покарань, не пов'язаних із позбавленням волі), а також детальну характеристику видів пробації (зокрема, пробаційного нагляду, наглядової пробації) і функцій органів / служб пробації, реалізація яких залежить від правових, соціально-культурних та інших особливостей країн, що сприймають відповідні міжнародні стандарти на світовому (на рівні Організації Об'єднаних Націй) та регіональному (щодо України це на рівні Ради Європи) рівнях.

Ключові слова: пробація, наглядова пробація, міжнародно-правове регулювання, імплементація, пенітенціарна система, персонал пробації, суб'єкти пробації.

Samofalov O. L., Zhelezniak O. S. International-legal regulation of supervisory probation

The article reveals the international legal regulation of supervisory probation, the expediency of which is due to a number of circumstances. First, the active integration of Ukraine into the international community. Secondly, the provisions of Part 1 of Article 9 of the Constitution of Ukraine, according to which international agreements, the binding nature of which was approved by the Verkhovna Rada of Ukraine, is a part of the national legislation of Ukraine. The relevant provision is specified in Article 2 of the Criminal Executive Code of Ukraine and Part 1 of Article 19 of the Law of Ukraine "On International Treaties of Ukraine". Third, the presence of a number of acts of recommendatory nature, the content of which can be used as a kind of "reserve" for reforms of the penitentiary system of Ukraine, as well as a guide for further development of a penal institution, including probation.

The content of the following international documents is analyzed: United Nations Standard Minimum Rules for Non-custodial Measures ("The Tokyo Rules"), United Nations Rules for the Treatment of Women Prisoners and Non-custodial Measures for Women Offenders ("The Bangkok Rules"), Convention on the Rights of the Child, United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice ("The Beijing Rules"), Council of Europe Probation Rules, the European Rules on Community Sanctions and Measures.

It is concluded that the international legal regulation of supervisory probation provides for both general and special levels, which are respectively mandatory and recommendatory in nature, contain basic provisions for the implementation of community sanctions and measures (including non-custodial sentences), as well as a detailed description of the types of probation (including probation supervision, supervisory probation) and the functions of probation bodies (services), the implementation of which depends on the legal, socio-

cultural and other characteristics of countries that adopt relevant international standards (United Nations level) and regional (for Ukraine it is at the level of Council of Europe) levels.

Key words: *probation, supervisory probation, international legal regulation, implementation, penitentiary system, probation staff, probation subjects.*

Постановка проблеми та її актуальність. Вивчення міжнародного рівня регулювання наглядової пробації зумовлено низкою обставин:

- по-перше, активною інтеграцією України до міжнародного співтовариства;

- по-друге, положенням ч. 1 ст. 9 Конституції України, за яким чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [1]. Відповідне положення уточнюється у ст. 2 Кримінально-виконавчого кодексу (далі - КВК) України [2] та ч. 1 ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» [3];

- по-третє, наявністю низки актів рекомендаційного характеру, зміст яких може використовуватися як своєрідний «резерв» для проведення реформ пенітенціарної системи України, а також як орієнтир для подальшого розвитку того чи іншого інституту кримінально-виконавчого права, зокрема пробації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічну основу статті становлять наукові доробки вітчизняних і закордонних учених, присвячені розробленню кримінально-виконавчих, адміністративно-правових та інших галузевих засад пробації, а саме: К.А. Автухова, І.С. Алексєєва, О.М. Бандурки, Ю.В. Бауліна, О.В. Беци, І.Г. Богатирьова, О.І. Богатирьової, І.А. Вартилицької, Т.А. Денисової, О.М. Джужі, В.М. Дрьоміна, О.О. Дуки, С.В. Зливка, Р.А. Калюжного, В.В. Коваленка, О.Г. Колба, О.М. Литвинова, Л.І. Олефір, М.С. Пузирьова, А.В. Савченка, М.М. Сикала, В.М. Синьова, С.Г. Стеценка, С.І. Халимона, В.К. Шкарупи, Н.Б. Хуторської, Д.В. Чернишова, О.М. Шатанкової, В.П. Шупилова, Д.В. Ягунова, І.С. Яковець та інших.

Метою статті є аналіз міжнародно-правового регулювання наглядової пробації.

Виклад основного матеріалу. На загальносвітовому рівні міжнародним документом, дотичним до визначення правових засад наглядової пробації, є *Мінімальні стандартні правила ООН стосовно заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням («Токійські правила»)* [4]. «Токійські правила» - це міжнародно-правовий акт ООН

рекомедаційного характеру, що містить звід основних принципів для сприяння використанню заходів, не пов'язаних із позбавленням волі, а також мінімальні гарантії для осіб, до яких застосовуються кримінально-правові заходи, не пов'язані з реальним позбавленням волі.

Як і більшість міжнародних стандартів у пенітенціарній сфері, Правила мають характер рекомендацій і повинні застосовуватись «<...> з урахуванням політичних, економічних, соціальних та культурних умов кожної країни, а також мети і завдань її системи кримінального судочинства» (правило 1.3).

Сфера поширення цього міжнародного документа є досить значною і з огляду на українські правові реалії може повною мірою застосовуватися дотично до національної системи наглядової пробації. Про це, зокрема, свідчить зміст правила 8.2, де закріплено перелік заходів, не пов'язаних із позбавленням волі, а саме:

- усні санкції, як-от зауваження, осуд, попередження;
- умовне звільнення від відповідальності;
- ураження в цивільних правах;
- економічні санкції та грошові покарання, як-от разові штрафи та штрафодні;
- конфіскація або постанова про позбавлення права власності на майно;
- повернення майна жертві або постанова про компенсацію;
- умовне покарання або покарання з відстрочкою;
- умовне звільнення з ув'язнення та судовий нагляд;
- постанова про виконання суспільно корисних робіт;
- направлення до виправної установи з обов'язковою щоденною присутністю;
- домашній арешт;
- будь-який інший вид покарання, не пов'язаний із тюремним ув'язненням;
- будь-яке поєднання заходів, перелічених вище [4].

Поділяючи позиції вчених щодо правової природи зазначеного міжнародно-правового акта [5], зазначимо, що його норми мають універсальний характер щодо інституту пробації та покарань, не пов'язаних із позбавленням волі.

У контексті розвитку організаційно-правових засад наглядової пробації привертають увагу низка міжнародних документів, присвячених організації відповідної пробаційної діяльності стосовно диференційованих груп правопорушників.

Такі групи в міжнародному розумінні ще називають уразливими категоріями і відносять до них, за загальним правилом, жінок та неповнолітніх.

Так, щодо першої категорії привертає увагу такий документ, як *Правила ООН, що стосуються поводження із жінками-ув'язненими та заходів покарання для жінок-правопорушниць, не пов'язаних із позбавленням волі («Бангкокські правила»)* [6]. Слушним є зауваження К.А. Автухова щодо правової природи цього міжнародного документа. Так, «Бангкокські правила» не підміняють, а доповнюють та конкретизують у відповідних випадках Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими ООН (1955, 1957, 1984, 2015 рр.) та Мінімальні стандартні правила ООН про заходи, не пов'язані з тюремним ув'язненням (1990 р., «Токійські правила») [7, с. 361].

Диференційований характер цього акта виявляється в тому, що змістово він складається із двох логічних частин:

- по-перше, це блок норм, присвячених поводженню із жінками-ув'язненими, що поділяється на правила, які застосовуються в загальному порядку (розділ I, правила 1-39), та правила, які застосовуються до особливих категорій (розділ II, правила 40-56);

- по-друге - положення щодо заходів, не пов'язаних із позбавленням волі (розділ III, правила 57-66).

Щодо імплементації відповідних положень у законодавстві України, доречно звернути увагу на ту обставину, що наша держава сприйняла більшість міжнародних норм і принципів ще до 2010 р. (час ухвалення «Бангкокських правил»), а також із 2015 р. - ухвалення Закону України «Про пробацію» [8]. Так, в Україні із 2001 р. діє інститут звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст. 83 Кримінального кодексу України) [9], який із 2015 р. входить елементом до змісту наглядової пробації (ч. 1 ст. 10 Закону України «Про пробацію»).

У свою чергу, щодо засуджених неповнолітніх суб'єктів для розвитку засад наглядової пробації примітними є положення міжнародно-правових актів, що вказують на доцільність обмеження стосовно них покарань, пов'язаних із позбавленням волі. Так, у п. б ст. 37 *Конвенції ООН про права дитини 1989 р.* визначено, що поміщення неповнолітніх у будь-яку виправну установу завжди повинно бути крайнім заходом, що застосовується протягом мінімального необхідного строку [10].

Ця ідея простежується і в п. 19 *Мінімальних стандартних правил ООН, що стосуються*

відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»). У п. 18.1 «Пекінських правил» наведено перелік альтернативних позбавленню волі заходів, застосування яких є доцільним, з позиції міжнародної спільноти, до неповнолітніх у кримінальному провадженні, а саме:

- постанови про опіку, керівництво і нагляд;
- пробація;
- постанови про роботу на благо громади;
- фінансові покарання, компенсація і реституція;
- постанови про вжиття проміжних та інших заходів;
- постанови про участь у груповій психотерапії й інших подібних заходах;
- постанови, що стосуються передачі на виховання, місця проживання або інших виховних заходів;
- інші відповідні постанови [11].

Ми навели загальносвітові стандарти, що ухвалені ООН. Їхня спеціалізація для України на регіональному рівні втілюється в такому документі, як *Правила Ради Європи про пробацію*. Ці Правила надають визначення пробації, розуміють під нею процес виконання в суспільстві покарань і заходів, передбачених законом і призначених правопорушникові. Вона включає широке коло дій та заходів виховного впливу, як-от нагляд, контроль і надання допомоги, метою яких є залучення засудженого до громадського життя, а також гарантування безпеки суспільства.

Водночас розуміння пробаційного нагляду, виходячи з аналізу змісту Правил Ради Європи про пробацію, є ширшим порівняно з українською моделлю наглядової пробації. Зокрема, якщо зміст наглядової пробації поширюється на стадію виконання покарань та інших заходів, не пов'язаних із позбавленням волі, у межах процесуального статусу особи - «засуджений», то в розумінні аналізованих Правил Ради Європи пробаційний нагляд включає і постпенітенціарну стадію (п. 53) [12]. У контексті наведеного зауважимо, що запровадження в Україні такого виду пробації, як постпенітенціарна (додатково до досудової, наглядової та пенітенціарної), є перспективним напрямом [13], що нині перебуває на порядку денному пенітенціарної теорії і практики.

Оцінюючи прогресивний характер відповідного міжнародного документа, вітчизняний дослідник інституту пробації Д.В. Ягунов зазначає, що Європейські правила пробації базуються на ідеї, що діяльність служб пробації повинна спрямовуватися на зниження рецидивної злочинності через вста-

новлення позитивних відносин зі злочинцями шляхом здійснення нагляду (зокрема, контроль там, де це необхідно), наставництва, допомоги та заохочення їх соціального включення [14, с. 172].

Іншим регіональним документом, що втілює європейські стандарти організації системи пробації, є *Рекомендація № R (92) 16 Комітету міністрів державам-членам «Про Європейські правила щодо громадських санкцій та заходів»* від 19 жовтня 1992 р. [15]. Відмітною рисою цього міжнародного документа є наочне вираження орієнтирів ресоціалізації правопорушників шляхом корегувального впливу на них у межах громади.

Навіть більше, названі правила наголошують, по-перше, на необхідності ресоціалізації правопорушника в суспільстві без застосування тюремного ув'язнення з його негативним впливом, по-друге, на відшкодуванні збитку постраждалим від кримінальних правопорушень.

Для цього аналізований міжнародний документ рекомендує на національному рівні втілювати відповідні нормативні положення в юридичних концепціях, нормативах, процесах, законодавчих стратегіях, системі та плануванні.

Отже, серед прогресивних заходів з удосконалення організаційно-правового забезпечення наглядової пробації в Україні можна виділити запровадження такої функції, як медіація.

Навіть більше, сучасні вітчизняні та закордонні дослідники в пенітенціарній сфері, які аналізують зарубіжний досвід, зазначають виконання службами пробації зарубіжних країн саме цієї функції.

Про такий підхід у міжнародній практиці свідчить навіть той факт, що в деяких країнах так звана «медіаційна» складова частина органічно «вписана» у назву відповідної служби. Як приклад - Служба пробації та медіації Чеської Республіки.

У результаті вивчення досвіду функціонування служби пробації цієї країни іноземний учений А.М. ван Кальмтоут зазначає, що у формулюванні завдання чеської Служби пробації та медіації акцентовано «застосування альтернативних методів поведінки зі злочинцями у кримінальному процесі, створюючи можливість застосування громадських санкцій та заходів і забезпечення відповідної реакції на злочин». Працюючи для досягнення цієї мети, чеська Служба пробації та медіації забезпечує нагляд і медіацію та намагається розв'язувати конфлікти між злочинцями і жертвами, підвищувати довіру в нормах закону та процесі кримінальної юстиції [16, с. 2]. Також поіменований дослідник узагальнює основні завдання, покладені на служби пробації в більшо-

сті країн Європи, виділяє серед них і організацію медіації (посередництво) між жертвою та злочинцем [16, с. 5].

Порівняно з іншими міжнародними документами Європейські правила щодо громадських санкцій та заходів окремим блоком передбачають засади інформаційного забезпечення реалізації відповідних заходів, що можна застосовувати і в національній системі наглядової пробації. Так, серед міжнародно визнаного інформаційного забезпечення варто звернути увагу на такі складники:

- застосування різних інформаційних технологій (зокрема, щодо зберігання й пошуку юридичної інформації, захисту даних);
- розвиток систем ухвалення управлінських рішень у сфері кримінальної юстиції;
- запровадження систем підтримки управлінських рішень (автоматизована система підтримки (ухвалення) управлінських рішень);
- взаємообмін електронними даними;
- передача електронних баз.

Що примітно, відповідний міжнародний документ, окрім наведення зазначеного переліку складових частин інформаційного забезпечення реалізації громадських санкцій та заходів, визначає мінімальний стандарт до відповідного рівня професійної інформаційної компетентності, а саме: «Мінімальний стандарт вступного курсу має ознайомити студентів з основними принципами інформаційної технології, правовими питаннями, що стосуються її застосування, та застосування цієї технології в юридичній галузі». Інші положення Європейських правил щодо громадських санкцій та заходів серед перспективних напрямів інформаційного забезпечення, якими має оволодіти персонал пробації під час спеціалізованого навчання, виділяють питання штучного інтелекту [15].

Зазначені міжнародні підходи натепер анонсовані як перспективні щодо розвитку національної системи пробації, зокрема в частині програми оцінки ризику вчинення повторних кримінальних правопорушень за допомогою системи штучного інтелекту, зокрема програмного забезпечення з елементами штучного інтелекту «Касандра» [17].

Висновки. Отже, міжнародно-правове регулювання наглядової пробації передбачає як загальний, так і спеціальний рівні, які мають відповідно загальнообов'язковий і рекомендаційний характер, містять засадничі положення щодо реалізації громадських санкцій та заходів (зокрема, покарань, не пов'язаних із позбавленням волі), а також детальну характеристику видів пробації (зокрема, пробаційного нагляду, наглядо-

вої пробації) і функцій органів (служб) пробації, реалізація яких залежить від правових, соціально-культурних та інших особливостей країн, що сприймають відповідні міжнародні стандарти на світовому (на рівні ООН) та регіональному (щодо України це на рівні Ради Європи) рівнях.

Література

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № № 3-4. Ст. 21.

3. Про міжнародні договори України : Закон України від 29 червня 2004 р. № 1906-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. Ст. 540.

4. Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций в отношении мер, не связанных с тюремным заключением («Токийские правила»), приняты 14 декабря 1990 г. Резолюцией № 45/110 Генеральной Ассамблеи ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_907#Text (дата звернення: 10.08.2021).

5. Микитась І.М. «Токийські правила», Мінімальні стандартні правила ООН стосовно заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20-х т. Харків: Право, 2019. Т. 18 : Кримінологія. Кримінально-виконавче право. С. 448-449.

6. Правила Организации Объединенных Наций, касающиеся обращения с женщинами-заключенными и мер наказания для женщин-правонарушителей, не связанных с лишением свободы («Бангкокские правила»), приняты резолюцией № 65/229 Генеральной Ассамблеи от 21 декабря 2010 г. *Организация Объединенных Наций. Конвенции и соглашения*. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/bangkok_rules.shtml (дата звернення: 10.08.2021).

7. Автухов К.А. Правила ООН, що стосуються поводження з жінками-ув'язненими та заходів покарання для жінок-правопорушниць, не пов'язаних з позбавленням волі, «Бангкокські правила». *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20-и т. Харків : Право, 2019. Т. 18 : Кримінологія. Кримінально-виконавче право. С. 361-362.

8. Про пробацію : Закон України від 5 лютого 2015 р. № 160-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 13. Ст. 93.

9. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № № 25-26. Ст. 131.

10. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. (Конвенцію ратифіковано постановою ВР № 789-XII від 27 лютого 1991 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 10.08.2021).

11. Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций, касающиеся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних («Пекинские правила») от 29 ноября 1985 г. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text (дата звернення: 10.08.2021).

12. Про Правила Ради Європи про пробацію : Рекомендація СМ/Рес (2010) 1 Комітету міністрів держав-членам ухвалена Комітетом міністрів 20 січня 2010 р. на 105-му засіданні заступників міністрів). URL: <https://rm.coe.int/16806f4097> (дата звернення: 10.08.2021).

13. Пузирьов М.С., Олефір Л.І. Соціально-правова зумовленість запровадження інституту пробаційного нагляду за особами, умовно-достроково звільненими від відбування покарання, у законодавство України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 4. С. 199-205.

14. Ягунов Д.В. Принципи пробації: європейські стандарти та проблеми їх реалізації в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2012. Вип. 9. Т. 4. С. 172-176.

15. О Европейских правилах по общественным санкциям и мерам : Рекомендация № R (92) 16 Комитета министров государствам-членам от 19 октября 1992 г. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_047#Text (дата звернення: 10.08.2021).

16. Kalmthout A.M. van. Interventions under the four working sessions. *Conference on Probation and Aftercare*, Istanbul, 14-16 November 2005. Istanbul : Prison Staff Training Centre, 2005. P. 1-12.

17. Штучний інтелект допоможе уникнути повторних злочинів : Мін'юст запускає «Касандру». *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/3098629-stucnij-intelekt-dopomoze-uniknuti-povtornih-zlociniv-minust-zapuskae-kasandru.html> (дата звернення: 10.08.2021).

Самофалов О. Л.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного, цивільного
та господарського права і процесу Академії
Державної пенітенціарної служби

Железняк О. С.,
ад'юнкт кафедри адміністративного, цивільного
та господарського права і процесу Академії
Державної пенітенціарної служби